
Laisvalaikio sociologija: paradigų skirtumai

Lilija Kublickienė

*Lietuvos filosofijos ir
sociologijos institutas
Saltoniškių g. 58,
LT-2600 Vilnius*

Industrinių visuomenių laisvalaikis, kuris susidarė darbo laikui mažėjant, atspindi darbą ir jo sąlygas – jo turinys tapo vartotojiškas, individualistinis, pajungtas mainais grįžties tarpusavio santykiams.

Straipsnyje kritiškai vertinami tie laisvalaikio tyrimai, kurie sutelkia dėmesį vien į konkrečių laisvalaikio veiklų, jų pasirinkimo dažnumo ar trukmės užfiksavimą. Argumentuojama, kad, nagrinėjant laisvalaikį, šalia kiekybinių duomenų labai naudinga įvertinti bendrą žmogaus gyvenimo kontekstą, aprėpti būdingų laisvalaikio patyrimų bei reikšmių specifiką, kitaip tariant, nustatyti ir kokybinius žmogaus laisvalaikio parametrus.

Pateikiamos dvi skirtingos laisvalaikio traktavimo paradigmos: tradicinė socialinė-ekonominė, laisvalaikį apibrėžianti kaip laiką, laisvą nuo apmokamo darbo, nuo buitinių ir fiziologinių poreikių tenkinimo, ir socialinė-psichologinė, laisvalaikį įvardijanti kaip tam tikrą žmogaus dvasinę būseną, kurią nusako individualūs suvoktos laisvės, vidinio pasitenkinimo, teigiamų jausmų išgyvenimai. Bandoma parodyti, kad laisvalaikis yra labiau subjektyvus ir psichologinis konceptas.

Socialinė-psichologinė laisvalaikio samprata tik iš dalies siejama su bendrosiomis humanistinėmis idėjomis apie laisvalaikio potencialą pagerinti žmonių gyvenimą arba su teoriniais argumentais apie postindustrinės ekonomikos formuojamą „laisvalaikę“ visuomenę. Daroma išvada, kad svarbiausia yra tai, jog ji adekvačiai atitinka sociologinių teorijų pastangas atspindėti dėl šiuolaikinių socialinio-ekonominio gyvenimo pokyčių atsiradusias naujas žmogaus darbo bei laisvalaikio formas, todėl yra tinkamesnė organizuojant konkrečius empirinius tyrimus.

Raktažodžiai: laisvalaikis, kiekybiniai tyrimo metodai, laisvalaikio kokybė, socialinė-psichologinė paradigma

ĮVADAS

Laisvalaikis, kuris tradiciškai apibrėžiamas kaip laikas, laisvas nuo apmokamo darbo, nuo buitinių ir fiziologinių reikmių tenkinimo, yra mažiausiai instituciskai ir socialiai reglamentuota žmogaus gyvenimo sfera. Būtent todėl jis vertintinas kaip ypač svarbi erdvė, suteikianti žmogui galimybę save tobulinti bei realizuoti turėti individualų pasirinkimą. Tai atspindi žmogaus savijautą, lemia jo pasitenkinimo gyvenimu lygį, t. y. nusako jo gyvenimo kokybę. Laisvalaikio įprasminimas, jo vertybės bei funkcijų supratimas yra visuomenėje pakankamai standartizuoti ir priklauso nuo jos politinės ideologijos, industrializacijos laipsnio, ekonomikos, religinės bei kultūrinės tradicijos konteksto. Laisvalaikio veiklos pasirinkimas dažnai atitinka stereotipinius tipišką ar „tinkamą“ elgesio įvaizdžius, įsigalėjusius masinėje sąmonėje. Vis didėjantis laisvalaikio instrumentalizmas, būdamas šiuolaikinės visuomenės modernizacijos refleksija, vietoj „kūrybos kultūros“ diegia „vartojimo kultūrą“, juolab kad J. L. Hemingway'us pažymi, kad ir Habermas skyrė laisvąjį žmogaus laiką ir jo laisva-

laikį [7]. Laisvalaikui, kaip „kūrybos kultūrai“, būdingi komunikaciniai žmonių tarpusavio sąveikos elementai, tuo tarpu laisvas laikas, kaip „vartojimo kultūros“ laisvalaikis, yra savitiksliis naudojimas tiek kultūros objektais, tiek subjektais. Šiandien dažnai galima išgirsti, kad „... vartotojiškumas suvaržo, išsėmė mus pačius ta prasme, kad esame pavergti pinigų kulto; tie kūrybiškumo bei socialumo elementai, kurie buvo būdingi laisvalaikui, dabar yra nykstantys“ [9: 72]. Siekdami susigrąžinti laisvalaikį, turėtume daug ką permąstyti, visų pirma atsakyti į klausimus apie mūsų veiklos prioritetus bei vertybes, t. y. įsisąmoninti, kaip mes laisvalaikį suprantame ir ką jis mums reiškia.

Dėl viso to ypač svarbūs yra sociologiniai laisvalaikio tyrimai. Sociologija, būdama pirmąja mokslo disciplina, susidomėjusia žmonių laisvalaikiu kaip atskiru socialiniu fenomenu, ne tik fiksuoja žmonių elgesį per jų laisvalaikio užsiėmimus, bet ir jį interpretuoja. O norint suprasti ir paaiškinti žmonių elgesį laisvalaikiu, neišvengiamai kyla poreikis įvertinti jų patyrimus bei išgyvenimus, šių išgyvenimų reikšmes bei turimą laisvalaikio sampratą. Sociologi-

nės laisvalaikio teorijos ir koncepcijos, pateikdamos platesnį socialinį-ekonominį ir kultūrinį kontekstą, ne tik pagrindžia šiandien būdingą laisvalaikio traktavimą, vykusius pokyčius laisvalaikio istorijoje, bet ir atspindi masėse paplitusių esminių elgesio nuostatų, taip pat vertybinių stereotipų įtakas individualiajai sąmonei bei individo elgesio moksliniam supratimui.

LAISVALAIKIO SAMPRATŲ ISTORINĖ KAITA

Kaip jau minėjome, laisvalaikio veiklos įprasminimas, jo vertybės bei funkcijų supratimas, išskirtinai būdami individualūs, taip pat priklauso nuo konkrečios visuomenės, jos politinės ideologijos, industrializacijos laipsnio, religinės bei kultūrinės tradicijų konteksto. Todėl norint geriau suprasti dabartines laisvalaikio (kartu ir darbo) reikšmes bei formas, pravartu išanalizuoti jų evoliuciją bei pokyčius laikui bėgant. Čia pasiremsime trumpu istoriniu ekskursu, kurį pateikia Susana Juniu (pagal F. Munne, 1992), nagrinėdama darbo ir laisvalaikio reikšmes bei jų tarpusavio sąryšį [9].

Antikinės Graikijos visuomenėje laisvalaikis buvo suprantamas kaip aukštųjų vertybių: tiesos, gėrio, grožio, pažinimo kontempliavimas. Ši kontempliacija reikalavo tam tikro gyvenimo būdo. Laisvalaikis nebuvo suprantamas kaip nieko nedarymas, bet buvo kaip dvasinis pasinėrimas į taikos bei ramybės būseną – kūrybiškumą. Toks laisvalaikis reikalavo daug laiko sau ir buvo įmanomas nesant būtinybei dirbti. Jis asocijavosi su aukštesniąja klase ir buvo pagrįstas individo atleidimu nuo kasdienio darbo, suteikiant jam laisvę atsiduoti intelektualiai, estetinei ir pilietinei veiklai. Tai nulėmė visuomenės stratifikaciją, kurioje tik elitas turėjo laiko siekti šio aukštesnio dvasingumo lygio, tuo tarpu visi kiti privalėjo dirbti.

Romėnai, skirtingai nuo graikų, laisvalaikį suvokė kaip laiką, reikalingą pailsėti ir atsigauti nuo darbo, kad vėl galėtų grįžti prie jo. Priešingai nei graikų laikais, romėnams laisvalaikis nebuvo socialinio statuso ar gyvenimo būdo rezultatas, tai buvo laikas, skirtas poilsiui po produktyvios darbo veiklos. Tuo metu atsirado įvairios masinio laisvalaikio formos: sporto renginiai, žaidynės, kuriais kaip pasilinksminimo priemonėmis pasirūpindavo valdančiosios klasės. Laisvalaikis papildė darbą (čia galima įžiūrėti sąsajas su dabartinais laikais).

Viduramžiais laisvalaikis turėjo ne vien poilsio ir atgaivos funkcijas: jis aukštesniuose socialiniuose sluoksniuose tapo socialiai parodomuoju. Priešingai graikų filosofijai, laisvalaikis buvo susilaikymas nuo darbo, laisvė pasirinkti tą veiklą, kurioje norima dalyvauti. Vėlyvaisiais viduramžiais laisvalaikis transformavosi į parodomumą, prabangą, švaistymą, malonumų siekimą. Laisvalaikio naudojimas tapo kil-

mingumo ženklu, priešstata tarnų darbui. Toks požiūris susišaukia su Thorstein Veblen [23] aprašytu XIX a. pabaigos buržuazijos vartotojišku laisvalaikiu ir iki dabar tebesančia samprata, kad laisvalaikis gali būti tam tikras turto, prestižo ar galios demonstravimo šaltinis.

Didelę įtaką šiuolaikiniam laisvalaikio traktavimui padarė puritoniškoji darbo etika (XVI–XVII a.), grįsta Liuterio atraminiais teiginiais, kad darbas bei pareigų šeimai vykdymas ir yra tarnavimas Dievui. Puritonai laisvalaikį tapatino su dykinėjimu ir tuščiu laiko švaistymu. Ši doktrina darbui suteikė religinę vertę, o laisvalaikį kaip nieko neveikimą, tingėjimą pavadino nuodėme. Čia derėtų pridurti, jog beveik visos religijos (ir krikščionybė) darbą stato į žmogaus gyvenimo centrą, suprasdamos jį kaip „... sąlygų gerinimo žmogui pagrindą, dieviškumo pasireiškimo elementą“ [17: 17]. Ši laisvalaikio interpretacija tapo industrializacijos laiko pažiūrų dalimi, nors ir dabartiniais laikais tebeturi savo konotacijas.

Industrializacijos epochos pradžioje pagrindinis visuomenės tikslas buvo gamybos plėtojimas ir produktyvumo didinimas, o dėl to iš dalies ilgėjo darbo laikas. Darbas užėmė svarbiausią vietą tiek visuomenės, tiek žmogaus gyvenime. Laisvalaikis (šiuo atveju nedidelė laiko, laisvo nuo darbo gamybinėje sferoje, dalis) labiau buvo suprantamas kaip rekreacija. Pagrindinė jo funkcija buvo ekonominė ir siejosi su poilsiu nuo darbo, pasiruošimu dirbti. Todėl tuo metu laisvalaikis nebuvo vertingas, požiūris į jį apsiriboję pragmatiniu siekimu reformuoti ir racionalizuoti rekreacinį elgesį. Rekreacinė žmogaus elgsena laisvalaikiu buvo reikšminga dėl to, kad ji, suteikdama galimybę kelti išsilavinimą, gerinti sveikatą, socialinę adaptaciją ir pan., darė žmones tinkamesnius atlikti industrinių dirbančiųjų vaidmenis.

INDUSTRINĖS VISUOMENĖS LAISVALAIKIO YPATUMAI IR JO SOCIOLOGINIAI TYRIMAI

Dabartinis laisvalaikis ir jo samprata atsirado didėjant industrializacijai ir urbanizacijai. Vykstant technikos ir mokslo pažangai, didėjo darbo našumas, kilo gyvenimo lygis, todėl buvo galima trumpinti darbo laiką ir didinti laisvą laiką. Taigi laisvalaikis formavosi kaip laikas, laisvas nuo darbo, neturintis savo reikšmės, kaip „ne-darbo“ laikas. Pažvelgę į istoriją matėme, kad laisvalaikis ankstesniais laikais turėjo aiškias ir konkrečias reikšmes. Graikijoje ir Romoje, viduramžiais ir puritonų laikais laisvalaikio reikšmė bei jo vertinimas, priklausė nuo socialinio gyvenimo sanklodos, tiesiogiai lėmė to laiko naudojimo pobūdį. Skirtingai nuo ankstesnių laikų, šiuolaikinis laisvalaikis atsirado ne dėl to, kad savaime būtų reikšmingas ar vertingas, o todėl, kad darbas, mažėjant jam būtinoms laiko sąnaudoms, prarado savo vertę.

Taigi galima sakyti, jog laisvalaikis, kaip mes jį suprantame dabar, yra kategorija, išvestinė iš darbo. Tai atsispindi ir sociologinių laisvalaikio tyrimų istorijoje. Būtent sociologai pirmieji ėmė tirti laisvalaikį, skirdami dėmesį socialinėms laisvo laiko naudojimo problemoms industrinėse visuomenėse, kuriose darbui skiriamas gyvenimo dalis nuolat mažėjo – tai buvo kasdienio gyvenimo, laiko naudojimo ir pirmiausia darbo studijos. Laisvalaikį nagrinėjančių sociologų išeities taškas buvo industrinio darbo specifikos tyrimai. Kai industriniai sociologai, nuosekliai tęsdami savo darbą, ėmė domėtis darbuotojais ir namuose, t. y. stebėti, koks yra jų gyvenimas, likęs nuo darbo, susiformavo laisvalaikio sociologija, kuri, kaip juokauja Geoffrey Godbey, atsirado per atsitiktinumą [6].

Industrializacija apibrėžė tam tikrą darbo struktūrą, kuri darė įtaką žmonių tarpusavio santykiams. Tikslas buvo įtvirtinti tokią socialinę visuomenės narių sąveiką, kuri didintų darbo produktyvumą ir palaikytų visuomenės stabilumą. Darbo santykiai transformavosi į mainus, vykstančius tarp darbdavio ir darbuotojo, socialinį atlygį pakeitė ekonominis atlygis [9]. Dėl viso to ekonominis darbo atlygis suteikė dirbantiesiems galią pirkti laisvalaikį, t. y. pirkti pramogas bei kitokius malonumus [10]. Laisvalaikio kaip prekių ir paslaugų vartojimo įprasminimas tapo ir visuomeniškai tikslingas – užtikrino esamo gamybinio ciklo tęstinumą. Industrializacijos suardytas socialinio solidarumo jausmas, urbanizacija (gyvenimo mieste sąlygos), susilpninusi gimininius, bendruomeninius ryšius, didino socialinį bei dvasinį žmonių individualizmą, o šis skatino vartojimo, kultūros „masiškėjimo“ procesus, lemiančius laisvalaikio sampratą ir formas. Laisvalaikis, kuris susidarė darbo laikui mažėjant, atspindėjo darbą ir jo sąlygas – jo turinys tapo vartotojiškas, individualistinis, pajungtas mainais grįstiems tarpusavio santykiams [7].

Taigi industrinių visuomenių ideologija, paremta religijos propaguojama darbo etika, įtvirtino tokį šiuo metu visuotinį požiūrį, kad būtent darbas, o ne laisvalaikis apibrėžia ir įprasmina šiuolaikinio žmogaus gyvenimą. Tradiciškai darbas yra suvokiamas kaip pagrindinė vertybė, kaip sritis, kuria tenkinami tiek baziniai, tiek aukštesnieji žmogaus poreikiai [13]. Būtent iš darbo veiklos tikimasi, kad ji ne tik aprūpins žmogų uždarbiu, bet ir užtikrins pagarbą, atsakomybę, suteiks galimybę realizuoti save [20]. Tokiame kontekste laisvalaikis nėra ir negali būti suprantamas kaip vertybė. Jis įprasminamas kaip laikas po darbo, nuopelnas už šį darbą, o ne savarankiška gyvenimo sfera, leidžianti tenkinti tuos pačius aukštesnius žmogaus poreikius ir tiesiogiai lemianti individo bei visuomenės gyvenimo kokybę. Amerikiečių sociologas J. Robertsonas, patvirtindamas tokį išgalėjusį požiūrį, pateikia fundamentaliąsias psicho-

logines laisvalaikio nevertinimo priežastis [18]. Jo manymu, žmonės priešinas laisvalaikio akcentavimui, nes netiki, jog tokiu būdu jie galėtų būti naudingi sau ar visuomenei. Jis teigia, kad daugelis žmonių piktinasi tais, kas gyvena ne iš savo darbo vaisių, ir vadina juos visuomenės tranais. Panašią nuostatą užfiksavo M. A. Smith ir A. F. Simpkins tyrimas, kuriame buvo nustatyta, jog nedirbantys yra vertinami kaip „socialiniai deviantai“ [22]. Be abejo, požiūris į laisvalaikį ir darbą, priklausydamas nuo visoms industrinėms visuomenėms bendros tradicijos, taip pat yra nulemtas konkrečių aktualiai besireiškiančių socialinių-ekonominių gyvenimo sąlygų. Tarkime, ir Lietuvos, dabartyje išgyvenančios ekonominę krizę, žmonių požiūris į laisvalaikį nemažai priklauso nuo materialinės, finansinės gerovės lygio, kuris ypač pabrėžtinai akcentuoja pajamų didinimo nuostatas, taigi ir darbo (dažnai laisvalaikio sąskaita) svarbą [16]. Bet mes norime pabrėžti, jog šios nuostatos nėra vien sunkių gyvenimo sąlygų Lietuvoje rezultatas. Ekonomiškai išsivysčiusiose Vakarų šalyse materialinės gerovės užsitikrinimas, pajamų didinimo siekimas taip pat dažnai iškeliamas į pirmą vietą, nes laisvalaikis tapatinamas su vartojimu, ir finansinė situacija lemia, kiek ir kokį laisvalaikį žmogus gali sau leisti. Šiomis dienomis Vakaruose vis dažniau kalbama apie tokias laisvalaikio problemas kaip jo materialėjimas, masiškas daiktiškumo ir vartotojiškumo išgalėjimas. Mūsų visuomenėje – Lietuvoje laisvalaikio vartotojiškumas ir apskritai vertybių materialėjimas kol kas įvardijami tik kaip nuolat stiprėjanti tendencija. Vakarų šalių materialėjimo lygio mes dar nepasiekėme tik vartojimo kiekybės ir kokybės prasme dėl žymiai blogesnio ekonominio, finansinio Lietuvos gyventojų statuso, galbūt ir dėl sovietinio palikimo (buvusios ribotos materialinių gėrybių pasiūlos, ideologiškai formuojamos vertybių sistemos, visų gyvenimo sferų kontrolės ir pan.). Nepaisant to, bendroji kapitalistinių visuomenių vystymosi logika neišvengiamai veda mus ta linkme. Nors kol kas vartotojiškoji laisvalaikio funkcija mūsų sąlygomis menkai gali būti realizuojama dėl daugelio žmonių patiriamo lėšų stygiaus, o aukštesnių poreikių tenkinimo funkcija (kaip rodo Vakarų patirtis, ji nėra dominuojanti ir aukštos materialinės gerovės sąlygomis) tampa neadekvati ir žmogui mažai aktuali, ypač tuo atveju, kai būtiniausi baziniai poreikiai yra nepatenkinami arba patenkinami nepakankamai. Tokioje situacijoje laisvalaikio funkcijas daugeliu atvejų ima formuoti poilsio ir atsigavimo po darbo, užsimiršimo ir pabėgimo nuo jo poreikiai, kurie atitinkamai apibrėžia ir paties laisvalaikio kokybę. (Čia galima ieškoti sąsajų su tokiomis laisvalaikio problemomis kaip jo pasyvumas, masinės kultūros vartojimo išgalėjimas, alkoholizmo mastas, narkomanijos plitimas ir t. t.).

Klausimą galima kelti ir kardinaliau: ar iš viso reikšminga kai kuriais atvejais vartoti sąvoką *laisvalaikis*, pavyzdžiui, kai kalbame apie bedarbių ar pensininkų laisvalaikį ir teigiame, kad būtent šie žmonės turi jo daugiausia. Laisvalaikis šiuo atveju traktuojamas tik kaip formali laiko kategorija (sociologinėje tradicijoje ilgą laiką dominavo kaip tik toks laisvalaikio supratimas). Žmogaus laiko naudojimas joje skirstomas į keturias, laikomas fundamentaliai skirtingomis, laiko kategorijas, t. y. apmokamą darbą, neapmokamą darbą, rūpinimąsi savimi ir laisvalaikį [1; 19]. Šiuo atveju apmokamo darbo laikas – tai laikas, skirtas pajamas duodančiai veiklai tiek dirbant už atlyginimą, tiek privačiame versle. Plačiaja prasme jis taip pat apima laiką, skirtą kelionei ir darbą, darbo pertraukas ir tokią savanorišką darbą kaip formalios studijos (nors tai ginčų objektas). Neapmokamo darbo laikas atspindi privalomą neapmokamo darbo pobūdį ir apima tokius namų ūkio bei buities darbus kaip vaikų priežiūra, maisto ruošimas, namų tvarkymas ir remontas, automobilio priežiūra, apsipirkimas ir pan. Rūpinimasis savimi arba personalinėms reikmėms skirtas laikas siejamas su fiziologinių, kūniškųjų funkcijų palaikymu – tai miegas, valgydas, prausimasis, savęs puoselėjimas, rengimasis ir medicininis gydymas. Tokiu būdu laisvalaikis tampa likutine laiko kategorija. Tai yra laikas, kuris lieka nuo apmokamo darbo, namų ūkio ir šeimos pareigų vykdymo bei nuo fiziologinių poreikių tenkinimo. Šis laikas aprėpia tiek laiką, skiriamą būtent laisvalaikio veikloms, tiek, laiką, naudojamą savo paties nuožiūra pasirinktiems asmens interesams, pavyzdžiui, religiniam ar pilietiniam aktyvumui. Toks laisvalaikio apibrėžimas būtų visiškai adekvatus, jeigu apsiribotume socialine-ekonomine jo traktavimo paradigma, kur svarbiausia darbo ir ne-darbo laiko santykis, kiekvieno iš jų trukmė ir per tą trukmę realizuojamos veiklos. Bet manytume, jog čia prarandama gana nemaža laisvalaikio turinio dalis: ką tame laike ar konkrečioje veikloje žmogus patiria, ar jis tampa laimingesnis, ar pagerėja jo gyvenimas.

Apskritai gana kritiškai vertintume tuos laisvalaikio tyrimus, kurie sutelkia dėmesį į konkrečių laisvalaikio veiklų, jų pasirinkimo dažnumo ar trukmės fiksavimą, t. y. kiekybinius laisvalaikio tyrimus, nors, kaip minėjome, jie yra pakankamai populiarūs sociologiniuose laisvalaikio problemas liečiančiuose darbuose. Kiekybiškai užfiksuoti empiriniai duomenys yra tinkamiausi lyginamuoju ar iliustruojančiuoju požiūriu, bet, stokojant platesnio konteksto, jų pagrindu daryti kokias nors išvadas apie žmonių laisvalaikio pobūdį būtų perdėm drąsu. Visu pirma todėl, kad, tiriant žmonių elgesį laisvalaikiu (kur pagrindinę reikšmę turi subjektyvūs požiūriai ir potyriai), svarbu ne tik tai, ką jie daro, o ir tai, kodėl ir kaip jie tai daro, ką jiems reiškia tai, ką jie daro. Kitaip

sakant, ta pati veikla skirtingų žmonių gali būti skirtingai suprantama, skiriama atlikti nevienodas funkcijas. Gali būti ir priešingai: visiškai kitaip besielgiančių žmonių laisvalaikis gali sutapti pagal atliekamas funkcijas, keliamus tikslus ar išgyventas būsenas. Iš kiekybinių laiko trukmės rodiklių neplaukia kas nors daugiau, tik pati šio laiko paskirstymo statistika. Turiningam laisvalaikio vertinimui mažai ką duoda žinojimas, kad, pavyzdžiui, kultūros įstaigų ir kitų renginių lankymui skiriama 1,9 valandos per savaitę¹, ir net konkrečios veiklos metu vykstantys pokyčiai, kad ir fiksuojamas laiko, skiriamo minėtai kultūrinei veiklai mažėjimas (žr. ten pat), neatskleidžiant šio proceso gilesnių priežasčių, lieka tik formali, konstatuojamoji informacija. Kad ši informacija įgytų turinį, reikalinga platesnė, teoriniais gvildenimais bei kokybiniais metodais paremta interpretacija. Tai ypač svarbu kalbant apie bendros laisvalaikio apimtį matavimus, kai laisvalaikio dydis nustatomas sumuojant trukmes veiklų, kvalifikuojamų kaip laisvalaikis. Čia iškyla problemos, kokią veiklą derėtų laikyti laisvalaikiu. Pavyzdžiui, vaikų auklėjimas ar darbas sode, kvalifikacijos kėlimas gali būti įvairiai suprantami. Taip pat būtų galima abejoti, ar tradiciškai laisvalaikiu priskiriama veikla, tarkime, laikraščių skaitymu užsiimantis žmogus tikrai išgyvena laisvalaikį, jei šis žmogus yra bedarbis ir laikraščių skaitymas skirtas darbo paieškoms. O dar plačiau – ar iš viso adekvatu kalbėti apie laisvalaikį tada, kai žmogus balansuoja ant minimalaus pragyvenimo ribos, nerasdama galimybių ką nors pakeisti, juolab kad laisvalaikis, t. y. ne darbo laikas, jam tiesiog kelia stresą. Manytume, kad nagrinėjant laisvalaikį šalia kiekybinių duomenų (ką, kiek ilgai ir kaip dažnai žmonės veikia laisvalaikiu) labai naudinga įvertinti bendrą žmogaus gyvenimo kontekstą, aprėpti būdingų laisvalaikio patyrimų bei reikšmių specifiką, kitaip tariant, nustatyti ir kokybinius žmogaus laisvalaikio parametrus.

LAISVALAIKIO KOKYBĖ IR SOCIALINĖ-PSICHOLOGINĖ JO PARADIGMA

Laisvalaikio kokybės vertinimas yra ypač aktualus šiuolaikinio gyvenimo sąlygomis, kuriomis, kaip liudija daugelio sociologų pastebėjimai, žmonės jaučia vis didesnę subjektyvų laisvalaikio trūkumą, gyvenimo būdo skubotumą [5; 8; 15], nors objektyviai darbo – tiek apmokamo, tiek neapmokamo – laikas gali nekisti ir net mažėti. Šia prasme atrodo įdomios moterų laisvalaikio tyrimų išvados. Sociologinėje literatūroje labai daug kalbant apie lyčių nelygybę teigiama, kad moterys turi daug mažiau laisvo laiko ir

¹ Dirbančių Lietuvos gyventojų (Šiaulių miesto) 1988 m. laiko biudžetų duomenimis, 30 lentelė [14].

jaučia laisvalaikio stygių. Požiūris paremiamas įsitvirtinusi norma, kad abu šeimos nariai dirba apmokamą darbą, o moterys dar papildomai atlieka namų ūkio ir vaikų priežiūros darbus [3; 21; 24]. Ši problema yra įvairiai įvardijama: dvigubas krūvis, antroji pamaina, dviguba diena ir pan., t. y. teigiama, kad bendroji moterų darbo laiko apimtis yra daug didesnė nei vyrų. Bet greta to įvairių šalių laiko biudžetų duomenų² analizė rodo, jog laisvalaikį traktuojant kaip formalią kiekybiškai išreikštą laiko kategoriją (šiuo atveju skaičiuojant, kiek valandų per savaitę vidutiniškai skiriama darbui, drauge paėmus apmokamą ir neapmokamą darbą, ir kokia yra savaitės laisvalaikio vidutiniška apimtis valandomis) moterų ir vyrų laisvalaikio skirtumas yra stebėtinai mažas³ [2]. Tiriant būtent nuo lyties priklausančius turimo laisvalaikio skirtumus pabrėžiama, kad kur kas svarbiau atsižvelgti į laisvo laiko kokybę nei į jo kiekybinius parametrus, taip pat teigiama, kad didžiausią problemą sudaro ne tai, kad moterys turi mažiau laisvo laiko, o tai, kad jų laisvalaikis, palyginti su vyrų, yra kokybiškai mažiau „laisvalaikis“ [4]. Detaliau nenagrinėdami lyčių skirtumų manome, kad, apibendrinus visa, kas pasakyta, galima padaryti tokią išvadą: žmogaus laisvalaikis nėra homogeniškas, o kokybiškai įvairuoja. Remiantis tais pačiais moterų laisvalaikio ypatumų tyrimais paaiškėjo ir kai kurios jo kokybinės charakteristikos [2]. Laisvalaikio kokybė pirmiausia priklauso nuo jo „grynumo“, t. y. nuo to, ar laikas skiriamas tik laisvalaikui, ar yra derinamas su kokia kita privaloma ir todėl jį trukdančia veikla. Laisvalaikis, susipinantis su namų ūkio ir buitinių darbais, vaikų priežiūra, rūpinimusi savimi, yra kitokios kokybės ir kitaip išgyvenamas nei jokios kitos veiklos netrukdomas, „grynas“ laisvalaikis. Nagrinėjant laisvalaikio kokybiškumo klausimą, atskiru jo „grynumo“ indikatoriumi taip pat laikoma „suaugusiųjų“ laisvalaikio dalis. Ši charakteristika nusako galimą laisvalaikio veiklos situacijų įvairovę, atsižvelgiant į tai, ar jose dalyvauja, ar nedalyvauja vaikai, už kuriuos žmogus atsakingas. Nuo to priklauso daugiau ar mažiau nuolatinis tėvų įsipareigojimas keisti savo pačių laisvalaikio preferencijas ir pasirinkti tas veiklas, kurios pageidaujamos ar tinkamos vaikams. Šis laisvalaikio kokybės matas kartais yra kritikuojamas teigiant, kad geriausias laisvalaikis yra žaidimas su savo vaikais, bet tai,

jog tėvai patiria malonumą bendraudami su savo vaikais, nepaneigia galimybės, kad tuo pat metu jie gali jausti būtent suaugusiųjų laisvalaikio deficitą. Ne mažiau svarbu ir tai, kad laisvalaikio patyrimo ir išgyvenimo pobūdis pastebimai kinta priklausomai nuo jo fragmentiškumo ar epizodiškumo. Minėtas žmonių subjektyviai juntamo vis didėjančio laisvalaikio trūkumo bei skubotumo faktas labai priklauso nuo to, kad jų laisvalaikis tampa vis labiau fragmentiškas. Du žmonės gali turėti tiek pat laisvalaikio, bet tas, kurio laisvalaikis fragmentiškesnis, susidaręs iš didesnio skaičiaus ir vis trumpesnių laisvalaikio epizodų, gali patirti kur kas stipresnę stresą ir pagrįstai jaustis esąs labiau suvaržytas laiko. Fragmentiškas laisvalaikis, išpraustas tarp darbo ar kitų pareigų, yra mažiau atpalaiduojantis ir žemesnės kokybės nei nepertraukiamas laisvalaikis. Iš tiesų, visiškai galimas dalykas, kad šiuolaikinis teiginys apie vis didėjančią įtampą ir žmogaus išgyvenamą laisvo laiko trūkumą yra labiau susijęs su jo fragmentiškumu nei su pagrįstu laisvo laiko kiekio mažėjimu.

Taigi laisvalaikis, kaip buvo bandyta parodyti, yra kur kas subjektyvesnė ir psichologiškesnė sąvoka nei įprasta manyti tiek moksle, tiek kasdienybėje. Socialinės-ekonominės laisvalaikio paradigmos rėmuose, kur laisvalaikis apibrėžiamas kaip laikas, laisvas nuo apmokamo darbo ir nuo buitinių bei fiziologinių poreikių tenkinimo, korektiškiau būtų vartoti „laisvo laiko“ ar „ne-darbo laiko“ sąvokas šį laiką atskiriant nuo „laisvalaikio“ (deja, lietuvių kalboje nėra tokios atskyrimo galimybės kaip, pavyzdžiui, anglų kalboje – free time and leisure ar rusų kalboje – свободное время и досуг). Būtent šiuo nedarbo laiku žmogus gali disponuoti kaip laisvalaikiu, bet gali laisvalaikio ir neturėti. Taip suprantant priežastį gaunama socialinė-psichologinė laisvalaikio paradigma, nukreipta į žmogų, jo laisvalaikio įprasminimą bei patyrimą. Pastaruoju metu šis laisvalaikio traktavimas tampa vis populiariesnis tarp Vakarų šalių sociologų [11; 12; 26]. Laisvalaikis čia apibrėžiamas kaip tam tikra žmogaus dvasinė būseną, nusakoma individualiai suvoktos laisvės, pasitenkinimo, teigiamų jausmų išgyvenimais. Taigi esmine laisvalaikio sąlyga tampa pasirinkimo laisvė, kaip yra pasakęs Marcel Hicker: „... nes tik tas, kas gali daryti kažką kitką, gali jaustis esąs laisvas“ [26: 5]. Pasak Cor Westland, „... kai sakome laisvalaikis, mes kalbame apie laisvę, laisvę būti arba, kas galbūt svarbiau, laisvę tapti – tapti tokiais, kokiais mes turime prielaidas tapti, kitais žodžiais tariant, įgyti savo, kaip žmogaus, būties potencialą“ [26: 5]. Remiantis šia laisvalaikio samprata teigiama, kad tie žmonės, kurie yra susirūpinę savo baziniais išlikimo ar saugumo poreikiais, kurie nesugeba arba neturi galimybių daryti tai, ką nori, kurių gyvenimas kupinas nerimo dėl maisto ir pastogės, šie žmonės negali veikti kažko kitko, t. y. jie neturi

² Remiamasi Multinational Time Budget Data Archive ir Australian Bureau of Statistics 1992 Time Use Survey [2].

³ Skaičiuojant visų moterų ir vyrų grupėse 10 OECD šalių bendras vidurkis parodė, kad moterys apmokamam ir neapmokamam darbui skiria vidutiniškai tik 1 valandą 22 minutes per savaitę daugiau nei vyrai, o palyginus vedusių ir dirbančių visą dieną moterų ir vyrų grupes, minėtas skirtumas sudarė 2 valandas 16 minučių.

laisvalaikio. Tai labai svarbu, nes daugelis vyresnio amžiaus žmonių, bedarbiai ir didelės žmonių grupės menkai industrializuotose pasaulio šalyse turi daug darbu neužimto laiko, bet neturi pasirinkimo laisvės, kuri yra esminė šitaip suprantant laisvalaikį. Vartojant A. Maslowo sąvokas, Cor Westland teiginys galima perfrazuoti taip: būtinoji laisvalaikio sąlyga yra ta, kad žmogaus baziniai išlikimo, pragyvenimo ir saugumo poreikiai būtų patenkinti.

Prisiminus dabartinę socialinę-ekonominę Lietuvos situaciją galima padaryti liūdną išvadą, kad didžiosios dalies čia gyvenančių žmonių gyvenimo sąlygos yra sunkios: jie turi kovoti už būvį, nesijaučia esą saugūs, turi menkas pasirinkimo galimybes, todėl socialine-psichologine prasme mažai kas gali turėti laisvalaikį.

Laisvalaikį apibrėžiant kaip suvoktos laisvės, vidinio pasitenkinimo jausmą, pagrindine tema tampa jo indėlio gerinant atskiro žmogaus ir visuomenės gyvenimo kokybę akcentavimas. Ekonomiškai išsivysčiusiose šalyse tokį labiau humanizuotą požiūrį į žmogaus gyvenimą (ir jo laisvalaikį) iš dalies nulėmė jų pasiekta materialinė gerovė, kai gyvenimo kiekybės klausimai (t. y. kas kiek turi ar kiek uždirba) lyg ir turėtų nustoti pirmajai svarbos ir galėtų būti pakeičiami kokybės klausimais (kiek žmogus džiaugiasi ar kiek jis patiria gyvenime). Vis dėlto taip nevyksta. Sociologai konstatuoja, kad tapę materialiai turtingi žmonės nesijaučia laimingesni, nes šiuolaikinio gyvenimo įtampa, juntama darbovietėje, bendrajame ekonominiame, socialiniame bei politiniame klimato, gniuždo jų gyvenimo kokybę [9; 21]. Todėl kaip tik laisvalaikiui skiriamas ypatingas vaidmuo – kaip sąlygai, galinčiai humanizuoti žmogaus gyvenimą.

Kita laisvalaikio reikšmių bei jo paradigmos keitimą reikšmingai veikianti priežastis – pokyčiai, vykstantys Vakarų šalių gamybos procese, t. y. „deindustrializacija“, arba technologinių naujovių atsiradimas ir su juo susijęs užimtumo struktūros kitimas [17]. Kadangi dėl naujų technologijų ir automatizacijos vis mažiau gamybai reikia darbo jėgos, kitaip tariant, vis daugiau žmonių nebus įdarbinti, kyla poreikis pervertinti darbo ir laisvalaikio vaidmens sampratą. Kuriantis postindustrinei ekonomikai, aktualu peržiūrėti darbo etika paremtą ideologiją, kuri buvo pagrindinė realizuojant industrializacijos tikslus. Darbas, buvęs produktų kūrybos priemonė, dabar pats tampa kūrybos objektu. Kadangi daugeliui Vakarų šalių jų turto didinimas nėra pagrindinė problema (pirmajai svarbos dalyku yra tapęs jo paskirstymas), vyriausybės susirūpinusios darbo vietų kūrimu ne produktams gaminti, o aprūpinti darbu. Daug pinigų išleidžiama ieškant naujų būdų sukurti darbo vietas nepriklausomai nuo to, ar gamybai jos reikalingos, ar ne. Tačiau Vakarų sociologai vis dažniau teigia, kad esąs tradicinis požiūris, jog darbas yra

pagrindinė žmogaus gyvenimą įprasminanti sfera, kylant postindustrinei ekonomikai turėtų būti keičiamas. Teigiama, kad darbo aplinka ir toliau keisis ta linkme, kad daug kas nebeturės galimybės šioje sferoje tenkinti fundamentinių savo kaip žmogaus (savęs vertinimo, atsakomybės, savirealizacijos ir t. t.) poreikių, kaip tai buvo anksčiau įprasta. Ir kaip tik laisvalaikis galėtų tapti ta alternatyvia erdve, kurioje šie poreikiai turėtų būti realizuojami [17]. Ši nauja interpretacija tiek funkcinė, tiek ideologine prasme sulygina laisvalaikį su tais idealais, kurie dabar priskiriami darbui kaip pagrindinei gyvenimo sričiai. Taip laisvalaikis tampa savaimine vertybe, savarakiška gyvenimo sritimi, tiesiogiai nusakančia žmogaus ir visuomenės gyvenimo kokybę.

Visi šie samprotavimai kol kas yra tik idėjos (juolab Lietuvos sąlygomis), kurios daugiausia realizuojamos teorinių apmąstymų bei sociologinių koncepcijų. Jų autoriai patys teigia, kad „... reikia daug darbo norint įteisinti šią laisvalaikio koncepciją visuomenėje...“ [17: 17]. Bet socialinės-psichologinės laisvalaikio paradigmos akcentavimas turi ir kitą, žymiai praktiškesnę pagrindą. Realiame gyvenime laisvalaikio, darbo bei jų tarpusavio santykio prasmės daug stabilesnės ir sunkiau keičiamos. Dėl industrializacijos ideologijos ir praktikos darbo išaukštinimas, laisvalaikio dehumanizavimas, t. y. jo sutapatinimas su vartojimu, įsitvirtino žmonių sąmonėje ir savimonėje. Kai laisvalaikio kokybę tradiciškai siejama su vartojimo lygiu bei kiekybe, o didėjanti pasiūla pateikia vis naujas vartojimo galimybes, žmogus įtraukiamas į nesibaigiančias lenktynes uždirbti vis daugiau. Todėl net ir aukštą žmonių pragyvenimo bei socialinio-ekonominio saugumo lygį pasiekusiose Vakarų šalyse darbas, likdamas pagrindine žmogaus savivarbos, savirealizacijos poreikių tenkinimo sritimi, užtikrinančia finansines vartojimo galimybes, ne tik nepraranda savo vertės, bet darosi itin svarbus. Galima pasakyti, kad šiuolaikinis žmogus „gyvena tam, kad dirbtų, o ne dirba, kad gyventų“ [9: 71]. Visą užgožiančiam darbui dar didesnę įtaką daro naujų technologijų bei komunikacinių priemonių išgalėjimas, kuris taip pakeičia šiuolaikinio darbo pobūdį, jog tampa beveik neįmanoma nustatyti darbo ir laisvalaikio ribą. Kaip pažymi A. S. Wellner, Vakaruose buvo tikimasi, kad naujos ryšio priemonės atpalaiduos žmogų nuo jo darbo vietos, bet jos taip prikaustė jį prie darbo, kaip dar prieš dešimtmetį net sunku buvo išvaizduoti [25]. Kompiuteriai bei internetas, elektroninis paštas bei mobilieji telefonai suteikia sąlygas dirbantįjį pasiekti namuose, automobilyje, viešbutyje. Kompanijos reikalauja iš darbuotojų vis intensyvesnio darbo, darbdaviai ieško būdų, kaip dar labiau susieti žmones su jų darbine veikla. Vis sudėtingiau surasti laiko, visiškai laisvo nuo darbo ir skirto tik laisvalaikiui. Laisvalaikis epizodiškai

įspraudžiamas tarp kitų veiklų arba derinamas su darbine veikla. Darbas ir laisvalaikis susipina, ir tai vyksta abipusiškai – iš vienos pusės, dirbama namuose, atostogų, kelionių metu, iš kitos pusės – darbo metu tenkinami asmeniniai interesai: per internetą apsiperkama, sužinomos naujienos, užsakomi bilietai į kultūrinius renginius, į verslo keliones vykstama su šeima ir t. t.

Esant tokiai situacijai, sociologai, nagrinėdami šiuolaikines naujas laisvalaikio bei jo pobūdį lemiančio darbo formas, patiria daug problemų, jei laisvalaikį jie supranta tradiciškai, t. y. jį laiko formalia laiko, liekančio nuo darbo, kategorija arba tapatina jį su laisvalaikiui tipiškomis veiklomis (taip daroma socialinės-ekonominės laisvalaikio paradigmos rėmuose). Kartais klausimas keliamas itin radikaliai: galbūt aiškių ribų tarp darbo ir laisvalaikio išnykimas apskritai yra laisvalaikio pabaiga [25]? Reikia manyti, kad būtent todėl Vakarų šalių (o jose naujų technologijų paplitimo mastas ypač išryškino šiuos pokyčius) sociologai linkę atsisakyti tradicinės laisvalaikio sampratos ir apibrėžia jį naujai: kaip žmogaus suvoktą laisvę bei vidinį pasitenkinimą. Ši socialinė-psichologinė laisvalaikio samprata tik iš dalies sietina su humanistinėmis idėjomis apie laisvalaikio potencialą pagerinti žmonių gyvenimą arba su teoriniais argumentais apie postindustrinės ekonomikos veikiamą „laisvalaikinę“ visuomenę. Svarbiausia čia yra tai, kad ji adekvačiai atitinka sociologinių koncepcijų pastangas atspindėti dėl šiuolaikinių socialinio-ekonominio gyvenimo pokyčių atsiradusias naujas žmogaus laisvalaikio reikšmes bei formas ir todėl yra tinkamesnė organizuoti konkrečius empirinius tyrimus.

PABAIGA

Norėtume pažymėti, kad Vakarų šalių sociologams populiarus laisvalaikio koncepcijų nagrinėjimas kartais gali atrodyti nieko bendra neturintis su Lietuvos aktualijomis ir atspindintis tik ekonomiškai išsivysčiusioms šalims būdingas gyvenimo (taigi ir darbo bei laisvalaikio) sąlygas, nulemiančias ir jų teorinės minties raidą. Vis dėlto manome, jog Lietuvos sociologiniuose tyrimuose dominuojanti socialinė-ekonominė laisvalaikio traktavimo paradigma daugelio šioje srityje dirbančių mokslininkų suvokiama kaip nepakankama ir tam tikrais aspektais neadekvati gilinantis į tokį kokybinės įvairovės prasme daugiaplanį reiškinį kaip laisvalaikis. Laisvalaikio prasmės bei tyrimus akcentuojanti socialinė-psichologinė jo paradigma yra ne tik humaniškesnė, t. y. įvedanti subjektyvų žmogaus gyvenimo kontekstą, bet ir tinkamesnė analizuojant naujas laisvalaikio reikšmes ir formas, atsiradusias išgalint šiuolaikinėms darbo priemonėms bei būdams (privataus verslo interesai, kompiuterizacija, mobilusis ryšys ir t. t.). Turėdami

galvoje Lietuvos socialinę-ekonominę situaciją ir tai, kad šie pokyčiai nėra tokie dideli kaip Vakarų šalyse, vis dėlto manome, kad bendra kapitalistinių visuomenių raidos logika bei stojimo į Europos Sąjungą sukeltas siekimas sekti ekonomiškai labiau išsivysčiusių šalių pavyzdžiu visose srityse lemia tai, kad netolimoje ateityje Lietuvos realijos atitiks Vakarų šalių patirtį.

Gauta
2001 01 19

Literatūra

1. Aas D. Designs for Large Scale Time Use Studies of the 24– Hour Day. *It's About Time: Proceedings of the International Research Group on Time Budgets and Social Activities*. Ed. by Zahari Staikov. Bulgarian Sociological Association, 1982. P. 17–53.
2. Bitman M., Wajcman J. The Rush Hour: The Character of Leisure Time and Gender Equity. *Social Forces*, Sept. 2000. Vol. 79. Issue 1. P. 165–190.
3. Bryant W. K., Zick C. D. Are We Investing Less In the Next Generation? Historical Trends in Time Spent Caring for Children. *Journal of Family and Economic*, 1996. Issues 17. P. 365–392.
4. Deem R. Feminism and Leisure Studies: Opening Up New Directions. *Relative Freedoms: Women and Leisure*. Ed. by Erica Wimbush and Margaret Talbot. Open University Press, 1988. P. 5–32.
5. Frederick J. A. *As Time Goes By. Time Use of Canadians: General Social Survey*. Statistics. Canada, 1995.
6. Godbey G. The future of leisure studies. *Journal of Leisure Research*, 2000. 1st Quarter. Vol. 32. Issue 1. P. 37–42.
7. Hemingway J. L. Emancipating leisure: The Recovery the Freedom in Leisure. *Journal of Leisure Research*, 1996. Vol. 28(1). P. 27–43.
8. Hochschild A. R. *The Time Bind*. Henry Holt, 1997.
9. Juniu S. Downshifting: Regaining the Essence of Leisure. *Journal of Leisure Research*, 2000. 1st Quarter. Vol. 32. Issue 1. P. 69–74.
10. Kelly J. R. *Leisure*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon, 1996.
11. Kivel B. D. Leisure Experience and Identity: What Difference does Difference make? *Journal of Leisure Research*, 2000. 1st Quarter. Vol. 32. Issue 1. P. 79–81.
12. Kleiber D., Larsen R., Csikszentmihalyi M. The experience of leisure in adolescence. *Journal of Leisure Research*, 1986. Vol. 3. P. 169–176.
13. Kohn M., Schooler C. *Work and Personality: An Inquiry Into the Impact of Social Stratification*. Norwood, New Jersey: Albx, 1983.
14. *Lietuvos gyventojų laiko biudžetai*. I dalis. *Šiaulių miesto gyventojų laiko biudžetas*. Ats. red. A. Mitrikas. Vilnius: Lietuvos MA FSTI, 1989.
15. Linder S. B. *The Harried Leisure Class*. Columbia University Press, 1970.
16. Mitrikas A. A. Laikas kaip vertybė socialinių ekonominių permaitinimų sąlygomis. *Vertybės permaitinimų metais*. Ats. red. A. A. Mitrikas. Vilnius: LFSI, 1999. P. 43–64.

17. Reid D. G. The Role of Leisure in a Changing World Economy: The Changing Patterns of Work and Leisure. *Spatial Implications of Tourism*. Ed. by Conny A. M. Fleischer – van Rooijen. Groningen: Geo Pers – III, 1992. P. 13–22.
18. Robertson J. *Future Work: Jobs, Self-employment and Leisure After the Industrial Age 7*. New York: Universe Books, 1985.
19. Robinson J. P., Godbey G. *Time for Life: The Surprising Ways Americans Use Their Time*. Pennsylvania State University Press, 1997.
20. Rosow J. M., Zager R. *New Work for a Changing Society*. New York: Work in American Institute, 1981.
21. Schor J. B. *The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure*. Basic Books, 1991.
22. Smith M. A., Simpkins A. F. *Unemployment and leisure: A Review and Some Proposals for Research*. U. K.: The Centre for Leisure Studies, 1980.
23. Veblen T. *The Theory of leisure class*. New York: Macmillan, 1912.
24. Vickery C. The Time – Poor: A New Look At Poverty. *Journal of Human Resources*, 1977. Vol. 12. P. 27–48.
25. Wellner A. S. The end of Leisure? *American Demographics*, Jul. 2000. Vol. 22. Issue 7. P. 50–56.
26. Westland C. Leisure in an Emerging World Community: Changing Patterns. *Divers Cultural Realms. Spatial Implications of Tourism*. Ed. by Conny A. M. Fleischer – van Rooijen. Groningen: Geo Pers – III, 1992. P. 3–12.

Lilija Kublickienė

THE SOCIOLOGY OF LEISURE: THE DIFFERENCE OF PARADIGMS

S u m m a r y

The pressure of today's life, reinforced by workplace, economic, social and political climate, has reduced our quality of life. We live to work and don't work to live. It is asserted that access to and enjoyment of leisure are central to a high quality of life for individuals and, indirectly, to the quality of the society as a whole. The recovery of leisure must begin by asking what are our priorities and raising our consciousness as to what constitutes leisure for us. So it is necessary to analyse the meaning and the relationship of work and leisure throughout history to understand

their present forms. Contemporary notions of leisure have been shaped through industrial revolution resulting in its commodification and consumerism. Industrialisation has transformed work relationships into exchange relationships between employee and employer. The purpose was to shape social interaction to increase productivity and maintain stability. Social rewards were substituted by economic rewards. This economic reward gave the worker power of purchasing leisure. But this new leisure time that arose from decreased work time did not restore the sense of social solidarity damaged by industrialisation. Leisure became associated with a materialistic style of life and a means of social control. Then modern leisure comes from the subtraction of work time not because leisure time is valued, but because work has lost its value.

Traditionally, sociologists also describe leisure as a residual category, *i.e.* as the time that remains after maintaining one's body in a healthy and socially acceptable state, contracting time to the market and meeting domestic and family responsibilities. This means that leisure is interpreted as a quantitative time characteristic, which is insufficient to understand it qualitatively. So leisure researches shifted from quantifying what people did to qualifying what people did and what it means to them – they began to explore leisure behaviour by uncovering the meaning of individual leisure experiences.

This perspective reflects a social psychological paradigm that focuses on understanding the individual and his experience of leisure. Leisure here is a subjective and psychological concept, and individual experiences of leisure are defined by perceived freedom, intrinsic satisfaction and positive effect.

Such a new definition and understanding of leisure comes from changing patterns of work and leisure, which is a direct result of the coming age of the technological workplace. The tools that were supposed to free people from the shackles of desks have bound them to their jobs in ways unimaginable just a decade ago. Employers are looking for ways to keep people more involved with work and available for work. And it goes both ways – we take work on vacation and family to work. It doesn't mean the end of leisure, but it means that work and the rest of life are blending together. So sociopsychological paradigm of leisure within these conditions is more adequate than its traditional definition.